

CZY BEZ UŻYTKOWANIA, MOŻLIWA JEST AKTYWNA OCHRONA PRZYRODY?

Piotr Paschalis-Jakubowicz

Streszczenie

Użytkowanie lasu jest integralną częścią prowadzenia aktywnymi metodami, ochrony przyrody. Zarówno na obszarach leśnych użytkowanych gospodarczo, jak i objętych różnymi formami ochrony. Dotyczy to również leśnych obszarów parków narodowych w Polsce, z których na przestrzeni ostatnich kilku lat, pozyskuje się średnio rocznie około 200 000 m³ surowca drzewnego oraz znacznych ilości grzybów, owoców i innych płodów runa leśnego. Zasady prowadzenia użytkowania lasu na tych terenach muszą spełniać specjalne wymogi środowiskowe, co do rozwiązań dotyczących używanych technik i technologii pracy, jak też zapewnić odpowiedni poziom bezpieczeństwa pracy wykonawcom. Dokonujący się stale rozwój technicznych i technologicznych rozwiązań w stosowanych maszynach i urządzeniach w użytkowaniu lasu, jak też postęp wiedzy o lesie, pozwalają obecnie na stosowanie metod gospodarowania w lasach z rzeczywistym minimalizowaniem uszkodzeń środowiska. Tym samym, zbliżamy się do osiągnięcia takiego poziomu prowadzenia prac w użytkowaniu lasu, szczególnie w zakresie pozyskiwania surowca drzewnego i transportu leśnego, w którym zaniknie podział na lasy użytkowane gospodarczo i użytkowane ochronnie.

Słowa kluczowe: użytkowanie lasu, aktywna ochrona przyrody

IS THE ACTIVE NATURE PROTECTION POSSIBLE WITHOUT NATURE UTILISATION?

Abstract

Forest utilization is an integral part of nature protection to which active methods are applied both on forested areas managed for economic gains and those placed under different forms of nature protection. This also applies to forested lands in National Parks in Poland which, over the last several years, have annually provided about 200,000 cubic meters of timber on average, as well as large quantities of mushrooms, fruits and other forest floor products. The implementation of forest utilization principles in these areas has to meet special environmental requirements concerning solutions related to work techniques and technologies, and to ensure appropriate level of work safety to contractors. Continuous improvement of the technical and technological solutions applied in forestry machinery and equipment, as well as forest knowledge advancement makes it possible to apply such forest management methods that really minimize damage to the natural environment. We are thus approaching such a stage of forest management operations, specifically timber harvesting and transport, where the division of forests into commercially used and protective used will disappear.

Keywords: forest utilization, active nature protection

Wstęp

Postawione w tytule niniejszego szkicu pytanie, jest oczywiście retorycznym, bowiem przyjęcia założenia, że decydujemy się na prowadzenia aktywnych form ochrony przyrody, jest równoznaczne z przyjmowaniem rozwiązań, które stosowane są w użytkowaniu lasu. Mamy tu na myśli

cały zakres użytkowania lasu, a więc zarówno wypełniający funkcje bezpośrednio produkcyjne, jak pozyskiwanie drewna, czy też plodów ubocznego użytkowania lasu, a także funkcje socjalne. Należy zatem raczej zadać pytanie, czy uznać za właściwe użytkowanie lasów usytuowanych na terenie np. parków narodowych w Polsce?

Wydaje się również celowym rozpatrywanie zagadnienia użytkowania lasu na terenach chronionych, na których, co prawda, prowadzimy działalność gospodarczą, ale między innymi, ze względu na szczególne wymagania ochrony środowiska, działalność człowieka jest, lub powinna być, istotnie ograniczona. Ale, czy może i powinna być całkowicie zaniechana? W niniejszym szkicu prowadzona jest dyskusja nad wybranymi problemami użytkowania zasobów leśnych, przede wszystkim ze względu na postęp techniczny i technologiczny, mający oczywisty i bezpośredni wpływ na środowisko, ograniczając się jedynie do odniesień związanych z pozyskiwaniem i transportem surowca drzewnego. Uważa się przy tym, że użytkowanie innych dóbr lasu, w tym użytków ubocznych, które w leśnictwie wielofunkcyjnym nabierają coraz szerszego znaczenia, wymaga oddzielnego omówienia.

Relacje użytkowanie lasu – ochrona środowiska w Polsce

Procentowy udział powierzchni leśnych chronionych, odpowiadających kategoriom od I do VI, według kategorii Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (MOUP), w ogólnej powierzchni lasów (w przypadku Polski zostały tu uwzględnione parki narodowe, krajobrazowe i rezerваты przyrody) wynosi około 18%.

Oczywiście, pod pojęciem lasy chronione, rozumiane jest często pełnienie przez las funkcji ochrony bioróżnorodności, krajobrazu itd., spełniając również warunki klasyfikacji (MUOP) – klasa 3.1. i 3.2. (Paschalis-Jakubowicz P. 2006).

Wyodrębnienie tych form obszarów chronionych, opiera się na wyjątkowości funkcji, jakie pełnią, powszechnego przekonania o konieczności ich ochrony, a jednocześnie, ze splotu powiązań i konsekwencji wynikających z jednoczesnego użytkowania i ochrony lasów. W teorii podstaw ochrony przyrody są dyskutowane te powiązania i część uczonych uważa, że zarówno właściwym rozwiązaniem jest objęcie wybranych obszarów chronionych ochroną bierną, jak i ochroną aktywną.

Wydaje się jednak, że na obecnym etapie rozwoju cywilizacyjnego w skali globalnej, zarówno bogatej Północy, jak i biednego Południa, pozostawienie lasu wyłącznie prawom natury – a są takie poglądy – zarówno w skali globalnej jak i lokalnej jest obecnie niemożliwe (Nair C.S.T. 2003). Jednocześnie należy przyjąć, że na obecnym etapie poznania lasu, las na świecie nie jest taki sam i zarówno metody jego ochrony i użytkowania nie mogą być takie same, w tym również użytkowania bezpośredniego – polegającego na pozyskiwaniu surowca drzewnego.

Dochodzimy tu do znanego od dawna, a często pomijanego dowodu na to, że użytkowanie lasu na obszarach leśnych parków narodowych w Polsce miało zawsze miejsce, a rozmiar pozyskiwania drewna łącznie w parkach narodowych na przestrzeni ostatnich kilku lat wynosi od około 180 do 230 tys. m³ surowca drzewnego rocznie, przy utrzymującej się stosunkowo wysokiej intensywności pozyskania z 1 ha powierzchni leśnej, wynoszący około 1,3-1,8 m³ (tab. 1) (GUS 2005-2008).

Znacznie trudniej określić sumaryczną ilość pozyskiwanego surowca drzewnego z innych leśnych obszarów chronionych. Bardzo często są to jedynie pojedyncze drzewa, których usunięcie jest, za każdym razem stanowiąc indywidualnie rozpatrywany przypadek – konieczne.

Należy przy tym podkreślić zarówno ogrom bogactwa naturalnego zinventaryzowany jedynie na terenach leśnych będących w zarządzie Lasów Państwowych, a także sumaryczną powierzchnię lasów, na jakiej bogactwo to występuje. Na terenach leśnych Polski mamy około 1 200 rezer

Tab. 1. Pozyskanie drewna (grubizny) w Polsce na 100 ha powierzchni lasów (wg GUS 2008)
Table 1. Timber harvesting in Poland for 100 ha of forest area

Lata	Ogółem [m ³]	Lasy publiczne				Lasy prywatne
		razem	w tym Skarbu Państwa			
			razem	w tym		
				Lasy Państwowe	parki narodowe	
[m ³]						
1995	235,8	264,1	265,1	273,4	123,2	98,4
2000	293,6	335,0	336,6	346,6	127,6	94,0
2001	281,3	324,7	326,6	336,9	94,7	74,7
2002	304,3	353,5	355,6	366,3	105,9	71,4
2003	321,4	373,9	376,2	387,3	115,7	73,6
2004	339,1	394,0	396,4	408,3	107,2	80,6
2005	330,3	385,9	388,5	399,9	108,2	70,7
2006	334,9	392,6	395,4	406,9	109,2	68,4
2007	377,4	441,7	444,7	457,7	127,2	83,1

watów przyrody o powierzchni ponad 102 000 ha, ponad 8 400 różnego rodzaju użytków ekologicznych o powierzchni około 25 000 ha, tysiące pomników przyrody, w tym zarówno pojedyncze drzewa, grupy drzew oraz aleje, które w sumie zajmują powierzchnię blisko 270 ha lasów. Do powyższej listy obiektów chronionych, należy także dodać blisko 250 000 ha drzewostanów stanowiących bazę nasienną i kilka tysięcy ha drzewostanów zachowawczych, umożliwiające propagowanie rodzimych ekotypów gatunków lasotwórczych (Raport LP 2008).

Warto zaznaczyć, że w odniesieniu do dóbr publicznych obszary te są traktowane jako rodzaj efektu zewnętrznego prowadzonego leśnictwa, które należy uznać jako pozaprodukcyjne dobra lasu, dostępne powszechnie i bezpłatnie. Utrzymanie i wytworzenie tych dóbr oraz koszty poniesione ze względu na ograniczenie innych funkcji lasu, np. funkcji produkcyjnej – są ponoszone przez zarządzającego tymi powierzchniami.

Założenia metodyczne

Punktem wyjścia naszych rozważań jest stwierdzenie, że użytkowanie lasu sprowadza się do zaspokojenia potrzeb zarówno materialnych jak i duchowych, co oznacza, że odstępianie od bezpośredniego użytkowania dóbr pochodzących z lasu, a ograniczenie się wyłącznie do doznań emocjonalnych – jest także jego użytkowaniem. Użytkowanie lasu jest prawdopodobnie, najstarszą formą działalności człowieka. Metody jak i zasady stosowane w zdobywaniu i użytkowaniu dóbr leśnych podlegały zatem stałym zmianom, zarówno stymulując rozwój techniczny i technologiczny, jak i stając się po części – ich zakładnikiem. Zgodzić się przy tym należy, że nasza wiedza, zarówno teoretyczna, jak i praktyczna, jest dalece niewystarczająca, do zrozumienia tak wagi, jak i konsekwencji użytkowania dóbr świadczonych przez las: kulturowych, moralnych, etycznych, religijnych i wielu innych, nie zawsze kwantyfikowalnych, wobec tego ich wycena, w tym ekonomiczna, może być bardzo trudna lub wręcz niemożliwa. W zakresie hierarchii celów wielofunkcyjnego leśnictwa, użytkowanie lasu zachowując ścisły związek w czasie i w przestrzeni, realizuje

cele hodowli i urządzania lasu oraz ochrony lasu, w zakresie samorealizacji społeczeństw spełnienia wymagań i oczekiwań oraz w odniesieniu do zachodzących interakcji las-człowiek-las, stymuluje rozwój i opisuje ograniczenia, natomiast w zakresie umiejętności czerpania bezpośrednich i pośrednich korzyści z wszystkich funkcji lasu – pełni rolę wiodącą.

Równocześnie musimy przyjąć, że zbliżamy się do konieczności podjęcia decyzji, o przyjęciu zarówno elitarnego, jak i egalitarnego zaspokajania naszych potrzeb na wybrane funkcje produkcyjne leśnictwa. Niesie to za sobą zagrożenie powszechnie obowiązującego nakazu o stosowaniu modelu trwałego i zrównoważonego użytkowania lasu, który stanowi, że jedynie trwale użytkowanie wszystkich funkcji lasu jest gwarancją trwałości lasu i ochrony środowiska (Paschalis J.P. 1998).

Kolejnym założeniem jest konieczność uwzględnienia użytkowania lasu, w rozwiązywaniu problemów odnoszących się do lasów zagospodarowanych, a więc takich, które są równocześnie objęte różnymi formami ochrony. Wiąże się to zarówno z reorientacją obecnych i poszukiwaniem nowych metod w użytkowaniu lasu i stosowanych rozwiązań technicznych, umożliwiających osiągnięcie założonych celów, jak też, z modyfikacją stosowanych metod jego ochrony.

W każdej strefie lasów, w ujęciu globalnym, zasoby leśne znajdujące się na obszarach chronionych są użytkowane, wbrew obiegowym opiniom, rzadziej w celu otrzymania natychmiastowych i bezpośrednich korzyści surowcowych, ale znacznie częściej – w postaci innych korzyści, niezbędnych dla rozwoju człowieka.

Dokonanie więc podziału na lasy użytkowane gospodarczo i użytkowane ochronnie, jest świadomym wyborem, opierającym się, między innymi, na stanie wiedzy, presji społecznej i politycznej oraz innych przesłankach, nie zawsze dających się zakwalifikować jednoznacznie.

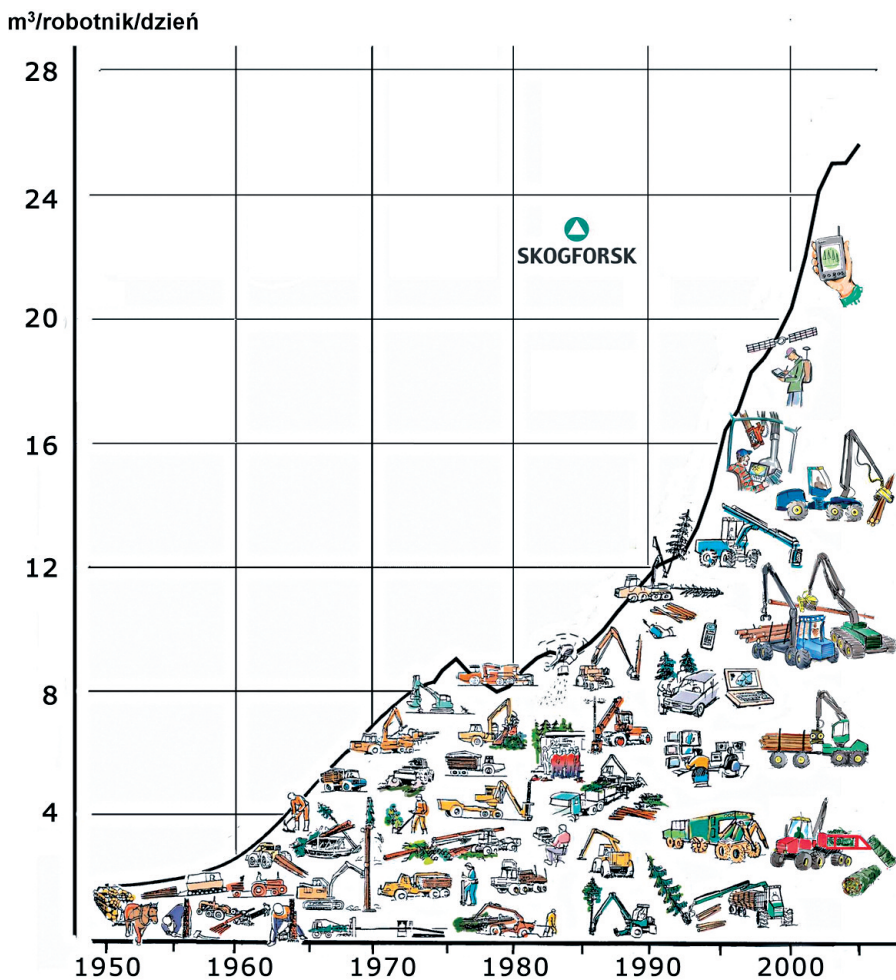
W niczym to nie zmienia twardego i jednoznacznego stanowiska krajów Wspólnoty Europejskiej, że zobowiązania wobec ochrony środowiska oraz szczególnie – wobec powierzchni lasów ochronnych, nie mogą eliminować konieczności efektywnej produkcji leśnej, w tym produkcji drewna i stymulacji jego dobrego wykorzystania. Wyraźne zapisy w Strategii Leśnej Unii (1997), powtórzone w Planie Działań Leśnych (2006) wręcz zobowiązują do: „promocji drewna i nie-drzewnych produktów leśnych z trwale zagospodarowywanych lasów, jako produktów przyjaznych środowisku i w zgodzie z zasadami wolnego rynku”. Uzupełniającymi zapisami jest stwierdzenie, że: „zwiększenie wkładu leśnictwa i przemysłu opartego na produktach leśnych przyczyniają się do wzrostu dochodów ludności, zatrudnienia i rozwoju innych elementów mających wpływ na konkurencyjność i dynamikę gospodarki” (Paschalis J.P. 2008).

Postęp techniczny i technologiczny w użytkowaniu lasu i aktywnej ochronie przyrody

W jaki sposób powinniśmy te problemy rozwiązywać w odniesieniu do lasów, w których prowadzimy gospodarkę leśną, a w jaki – w lasach objętych różnymi formami ochrony, a szczególnie w parkach narodowych i rezerwach przyrody? Czy w ogóle powinniśmy rozpatrywać zagadnienia użytkowania lasu na terenach, gdzie z różnych względów, działalność człowieka jest istotnie ograniczona lub świadomie pozbawiamy się tej działalności? Pytania powyższe, są nie tylko istotne w stawianiu problemów teoretycznych, ale może przede wszystkim – w warstwie implementacyjnych rozwiązań. Dotyczy to szczególnie drażliwych, dla opinii publicznej i nierozumiejących złożoności problemów gospodarowania zasobami leśnymi, związanych z użytkowaniem lasu.

Charakteryzują to wyniki badań, wskazujące, że wśród użytkowanych funkcji socjalnych mamy do czynienia np. z rekreacyjnym użytkowaniem lasu, powszechnie akceptowanym przez opinię publiczną, a które doprowadzają do degradacji ekosystemu leśnego w większym stopniu, niż pełnie-

nie funkcji surowcowej. Na szczególną wartość poznawczą tych zagadnień, łącząc je w szerszą grupę funkcji socjalnych i ekonomicznych, zwraca uwagę Seppälä (2004). Oznacza to, że wkraczamy w okres takich relacji las-człowiek-las, w których dokonuje się zmiana zakresu i stopnia nateżenia funkcji pełnionych przez las oraz spadek rentowności gospodarstwa leśnego, a obie te tendencje są stymulowane objęciem coraz większych obszarów leśnych różnymi formami ochrony środowiska.



Ryc. 1. Wydajność pracy w m³/robotnik/dzień (wg Skogforsk 2008)

Fig. 1. Labor productivity in cbm/worker/day

Wyjątkowego znaczenia w prawidłowym rozumieniu powyższych problemów odgrywa fakt, że w wielu przypadkach, mamy do czynienia z koniecznością użytkowania lasu na obszarach chronionych, wraz ze stosowaniem wyrafinowanych technik i technologii przy wykonywaniu operacji leśnych.

Opierając się na wynikach badań przeprowadzonych przez Instytut Badawczy Leśnictwa w Szwecji (Skogforsk 2008), stwierdzamy, że postęp techniczny i technologiczny umożliwia obecnie osiągnięcie wydajności pracy przez jednego robotnika dziennie przy pozyskiwaniu drewna na poziomie około 26 m³ drewna. Począwszy od pocz. XIX w., aż po lata 50. XX stulecia, wydajność pracy jednego robotnika przy tych pracach wynosiła około 1,5 m³ dziennie (ryc. 1).

Oznacza to, że zagrożenia dla ochrony środowiska, wynikające z potencjalnych możliwości wycięcia znacznie większych powierzchni leśnych, w tym samym czasie – wzrosło wielokrotnie (State of the WF 2007-2009, UNFF 2003-2009). Bez wnikania głębiej w istotę zagadnienia, zostało to bardzo często używane, jako argument w budowie sprzeciwu przeciwko użytkowaniu lasu. Pomijany był natomiast fakt, że ten wzrost wydajności nastąpił jednocześnie z rozwiązaniami technicznymi, poprawiającymi warunki pracy operatora i ograniczającymi zniszczenia środowiska przez stosowane maszyny i urządzenia.

W przypadku leśnych terenów chronionych, ważną korzyścią jest także znaczne skrócenie bezpośredniego czasu pracy maszyn w lesie. Pomyślnie próby przeszły także pierwsze prototypy maszyn „kroczących”, zaopatrzone w programy komputerowe i specjalne kamery, pozwalające, w czasie rzeczywistym, na rozróżnienie roślin i zwierząt przez układ jezdny i na poruszanie się maszyny wykonującej ścinę drzewa i jego transport, z zachowaniem szczególnych wymogów ochrony środowiska.

Czy osiągnęliśmy wobec tego poziom techniczny i technologiczny o takim poziomie bezpieczeństwa środowiskowego, że możemy mówić o możliwościach stosowania „przyjaznych środowisku” rozwiązań? Oczywiście nie, każda ingerencja człowieka związana z bezpośrednim użytkowaniem zasobów lasu, powoduje jego odkształcenie, w porównaniu do stanu wyjściowego. Mamy jedynie do czynienia z rozmiarem tego odkształcenia i czasem potrzebnym środowisku do stanu początkowego.

Rzeczywistym postępem, który został dokonany, jest osiągnięcie poziomu technicznego i technologicznego przy wykonywaniu prac z zakresu pozyskiwania i transportu surowca drzewnego, który gwarantuje minimalizację wystąpienia negatywnych konsekwencji środowiskowych.

Podsumowanie

Przyjmując konieczność użytkowania lasu z jednoczesną aktywną ochroną środowiska, jesteśmy zmuszeni do poszukiwania nowych rozwiązań, opartych zarówno o wiedzę leśną, jak i poza leśną, które muszą określać na równi rozmiar użytkowania lasu jak i form jego ochrony w taki sposób, aby unikać dylematów moralnych, co do celu, zakresu i sposobów naszych działań. Dokonujący się stale rozwój technicznych i technologicznych rozwiązań w stosowanych maszynach i urządzeniach w użytkowaniu lasu, jak też postęp wiedzy o lesie, pozwalają obecnie na stosowanie metod gospodarowania w lasach z rzeczywistym minimalizowaniem uszkodzeń środowiska.

Literatura

- Nair C.S.T. 2003. – Forests and forestry in the future: what can we expect in the next fifty years? XII World Forestry Congress: Area C- People and Forests in harmony.
- Państwowe Gospodarstwo Leśne. Lasy Państwowe 2007 i 2008.
- Paschalis J.P. 1998. Użytkowanie Lasu: znane problemy? W: Użytkowanie lasu: problemy regulacji użytkowania lasu w Polsce. Praca zbiorowa pod red. P. Paschalisa. Fundacja Rozwój SGGW, s. 3-7.
- Paschalis-Jakubowicz P. 2006. Monitoring leśny w badaniach IUFRO. 14 Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej. Sposoby rozpoznawania, oceny i Monitoringu wartości przyrodniczych polskich lasów. Rogów. 2006. Zeszyt nr 4/14, s. 33-40.
- Paschalis J.P. 2008. Good practices and sustainability as regards wood mobilization for energy generation. SFC ad hoc WG II mobilisation and efficient use of wood and wood residues for energy generation. Brussels, 30 May 2008.
- Seppälä R., 2004. Better Information for Good Governance of Forests. Forest Research Crossing Borders. EFI Proceedings No. 50.
- GUS. Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2008. Rocznik Statystyczny Leśnictwo. 2005-2008. Warszawa.
- Skogsforsk. Instytut Badawczy Leśnictwa. Uppsala.
- State of the World's Forests. 2007 and 2009. FAO. Roczniki 2007-2009.
- UNFF 2003-2009. Report of the Secretariat – General.

Piotr Paschalis-Jakubowicz
 Katedra Użytkowania Lasu
 Wydział Leśny
 Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
 Piotr.Paschalis@wl.sggw.pl